

Qilichev Rajab Ergashovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti,
tarix fanlari nomzodi
qilichovrajab@gmail.com

RASSOMLIK HAQIDA RISOLA

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq xalqlari tarixida muhim o‘rin tutgan hunarmandchilik sohalariga oid “Risola”lardan biri “Rassomlar Risola”si haqida so‘z borib, unda ushbu hunarning kelib chiqishi, pirlari, boshqaruv tartibi, hunarmandning huquq va burchlari, turli urf-odat va marosimlari, ushbu hunar sohasi bilan bog‘liq rivoyatlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Risola, “Rassomlar risolasi”, hunarmandchilik, Muhammad payg‘ambar, to‘rt xalifa, Imom Ja‘far Sodiq, shariyat, tariqat, haqiqat, naqqosh.

ТРАКТАТ ОБ ИСКУССТВЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается один из “Трактатов” о ремёслах, сыгравших важную роль в истории народов Востока - “Трактат об художниках”, в котором описывается возникновение этого ремесла, его основатели, система управления, права и обязанности мастера, различные обычаи и обряды, а также легенды, связанные с этим ремеслом.

Ключевые слова: Трактат, “Трактат о художниках”, мастер, мастерство, пророк Мухаммед, четыре халифа, Имам Джафар ас-Садык, шариат, тарикат, истина, живопись.

A TREATISE ON ART

Annotation. This article discusses the “Treatise of Artists”, one of the most significant treatises on the crafts in the history of the Eastern people. It deals with the craft's beginnings, founders, management structure, craftsman rights and responsibilities, various customs and rituals, and folklore concerning the craft.

Key words: Treatise, “The Treatise of Artists”, craftsmanship, Prophet Muhammad, four caliphs, Imam Ja‘far Sadiq, Sharia, Tariqat, truth, painting.

Har bir hunarmandchilik sohasi vakillari qadimdan o‘z kasb uyushmalari va risolalariga ega bo‘lishgan. Risola arabcha so‘z bo‘lib, “noma” degan ma‘noni anglatadi. Risolalar shy paytga qadar chuqur ilmiy tadqiq qilinmaganligi sababli ularning paydo bo‘lishi haqida tadqiqotchilar hozirga qadar bir to‘xtamga kelishgani yo‘q. XIX asr oxiri XX asr boshida hunarmandlar risolalarini tadqiq qilishga urinib ko‘rgan tadqiqotchilardan A.F.Middendorf ularning paydo bo‘lishini XIV asr deb ko‘rsatsa [1.B.355.], M.Gavrilov [2.], N.Likoshinlar risolalar islom dinining dastlabki asrlarida paydo bo‘lgan deb asoslashga urinishgan [3.], A.Shishov eca ular juda qadim zamonlarda ham mavjud bo‘lgan degan fikrni ilgari suradi [4.B.237.]. 1901-1903-yillarda N.P.Ostroumov esa birinchi bor mahalliy matbuotda temirchilar, miskarlar, novvoylar, etikdo‘zlar, baqqollar, moyjuvozhchilar, qassoblar, choyfurushlar, xarrotlar kabi o‘ndan ortiq hunarmandchilik sohalarining risolalarini nashr ettirgan.

Xo‘sh, bu risolalarda asosan nimalar hadida fikr yuritilgan? Risola boshida Allohga va uning payg‘ambarlariga hamdu-sanolar aytilgan. Shundan so‘ng Allohning farmoni bilan farishtalar Jabroil yoki Mekoilning risolada ko‘rsatilgan hunar sohasini Imom Ja‘farga olib kelib, unga ushbu hunarni qanday qilib o‘rgatganligi haqida so‘z boradi. Imom Ja‘far Sodiqdan bu hunar

kimlarga qoldirib ketilganligi va ulardan boshqa odamlarga qanday taqqalganligi rivoyatlar bilan bayon qilingan. So'ngra risola qaysi hunar sohasiga tegishli bo'lsa, ushbu hunarga oid bo'lgan urf-odat va an'analar haqida so'z boradi. Ya'ni hunarmandlar o'z pirlarini doimo yodda tutishlari, pirlar ruhini shod qilish uchun qurbonliklar qilib turishlari, aks holda ular pirlar qarg'ishiga qolishi bayon qilingan. Agar ushbu urf-odatlar bajarilmasa ularni u dunyoda Alloh g'azabi va do'zax azobi kutayotganligi alohida uqtirib o'tilgan. Bundan tashqari risolada hunarmandlar o'z do'konlarini toza-ozoda tutishi, o'zini doimo poklab yurishi, ish davomida Qur'on suralarini aytib turishi, xaridor bilan yaxshi muomala qilishi, mahsulotni sifatli qilib tayyorlashi, ilm ahli bilan hamsuhbat bo'lish, toza vijdonli, sabr-toqatli va insofli bo'lish, usta va shogird o'rtasidagi munosabat masalalari bayon etilgan.

Risola oxirida ushbu ko'rsatmalarga amal qilmagan yoki uni buzgan hunarmandlarni qiyomat kunida Muhammad alayhissalom uni o'z panohiga olib Allohdan gunohlarini so'rab olmasligi bayon qilib berilgan. Kimki ushbu risolani muqaddas bilib uni asrab avaylasa va unga rioya qilsa, y qiyomat kunida Alloh va uning rasuli Muhammad alayhissalomning jamoliga musharraf bo'lishi va jannatga kirishi juda ishonarli tarzda tasvirlangan. Risola Alloh va uning rasuli Muhammad sharafiga, uning oilasi va izdoshlariga hamdu-sano aytish bilan tugallangan [5.B.3-5.].

Markaziy Osiyo va Eronda o'rta asrlar san'ati tarixiga oid yangi manbalar topildi, birinchi navbatda yozma manbalardan olingan ko'zga ko'ringan ustalarning yangi nomlari ma'lum bo'ldi [6.]. Afsuski, bunday hujjatlar juda kam uchraydi. Shunday hujjatlardan biri quyida birinchi marta nashr etilgan Markaziy Osiyo gildiya (uyushma) ustav(muayyan munosabat doirasidagi faoliyatni yo'naltirib turadigan asosiy qonun-qoidalar majmui)idir. Ma'lumki, Markaziy Osiyo hunarmandlari gildiya tashkilotlariga birlashgan; har bir gildiyaning o'z ustavi bo'lib, u hunarmandchilik tarixini bayon qilgan va bir vaqtning o'zida gildiya a'zolarining vazifalarini tartibga soluvchi o'ziga xos diniy va axloqiy kod bo'lib xizmat qilgan. O'rta Osiyo hunarmandlarining gildiya nizomlariga oid adabiyotlar ancha keng.

Nashr etilgan shartnoma-nizomning qo'lyozmasi hozirgi kunda O'zbekiston Milliy universitetining Fundamental kutubxonasida saqlanadi (inv. № 90/804). Nizom sakkiz betni egallagan, qoniqarli holatda, o'zbek tilida, Markaziy Osiyo nasta'lig'ida, qora va qizil siyohda qayta yozilgan va qizil va qora qo'sh qator bilan hoshiyalangan; har bir sahifada o'n uchta satr mavjud. Qo'lyozma juda ehtiyotsizlik bilan ko'chirilgan, nusxa ko'chirish va bog'lash jarayonida ko'plab tuzatishlar kiritilgan. Ko'rinishidan, nusxa ko'chirish XIX asrning ikkinchi yarmida amalga oshirilgan.

Nizom ilgari hech qachon nashr etilmagan va bizga ma'lum bo'lishicha, hech qachon ilmiy tadqiqot mavzusi ham bo'lmagan. Bu haqda faqat ikkita asar qayd etilgan [7.B.65.]. Bir necha so'z va tarjimada qo'llanilgan atamalarining izohiga kelsak, biz qo'llayotgan "naqqoshlik", "rassom" atamalari matnda qo'llangan "naqqoshlik" va "naqqosh" tushunchalarini unchalik to'g'ri ifoda etmaydi. Ikkinchisini "zeb-ziynat" va shunga mos ravishda "ornamental rassom" deb aniqroq tarjima qilish kerak, chunki bu holda biz o'z-o'zidan rasm haqida emas, balki bezakli rassomlik san'ati va ustalari haqida gapiramiz. Tarjimani murakkablashtirmaslik uchun biz bu yerdagi tushunchalarni ataylab moslashtirdik.

Dastlabki to'rt xalifaning (Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali) nomining tilga olinishi risolaning sunniylar orasida keng tarqalganligini ko'rsatadi. Undagi o'n ikkita "ajoyib ustalar" ro'yxati aniqroq mahalliyashtirish uchun asos beradi.

Ulardan beshtasining nomiga nisba yopishtirilgan bo'lib, bu ularning Markaziy Osiyo yoki qo'shni mintaqalarga aloqadorligini bildiradi. Bular Ubayd Buxoriy, Abdi Jalil Toshkandiy, Jaloliddin Andigoni, Muhammad Balxiy, Shamsiddin Qoshg'ariydir. Nizom mualliflari bu nomlarni mahalliy urf-odatlardan olgan deb taxmin qilish mutlaqo to'g'ri ko'rinadi.

Bu risolaning yaratilish vaqtini aniqlash qiyinroq vazifadir. Gildiya nizomlari qachon paydo bo'lganligi haqidagi savolga bu sohada ishlaydigan deyarli barcha tadqiqotchilar murojaat qilgan. Ko'pgina mualliflar (N.Likoshin, M.Gavrilov va boshqalar) gildiya nizomlari "islom dini Osiyoda tarqalishining birinchi asrlari mevasidir" degan fikrga qo'shilishdi. A.Shishov ularning kelib

14 chiqishini biron bir davrga bog'lamagan holda, ularning yaratilishini "chuqur qadimiylik"ga bog'ladi.

Faqat A. F. Meddendorf gildiya qoidalari ancha keyinroq, ya'ni 14-asrda paydo bo'lgan degan ehtiyotkor taxminni bildirgan". A. F. Middendorfnig fikri e'tirozlarga uchradi, biroq muxoliflar uni hech qanday dalil bilan inkor eta olmadilar yoki yanada asoslangan boshqa xilini taklif qila olmadilar. Biroq, A. F. Middendorfnig, hech bo'lmaganda, bizning risolamizning tuzilgan vaqtini aniqlash uchun taxmini o'zini oqlagan ko'rinadi. O'rta Osiyo san'ati tarixida XIV-XV asrlar burilish davri me'moriy bezakda ko'p ranglilikning o'rnatilishi va miniatyura rassomligining misli ko'rilmagan rivojlanishi bilan ajralib turadi.

XV-asrda badiiy bezakli qo'lyozma asarlar ishlab chiqaruvchi maxsus ustaxonalar, saroy ustaxonalari bilan bir qatorda bozor uchun ham ishlagan ustaxonalar mavjudligi haqida ma'lumotlar mavjud. Bularning barchasi ma'lum darajada ishonch bilan taxmin qilish imkonini beradiki, bizning risolamiz aynan shu davrda yaratilgan bo'lib, bizgacha yetib kelmagan.

Nizomda ko'rsatilgan mohir ustalar ro'yxati haqida bir necha so'z. Bizda mavjud bo'lgan manbalarda turli darajadagi aniqlik bilan faqat ushbu ustalarning ba'zilariga tegishli bo'lgan ma'lumotlar mavjud. Shunday qilib, P. V. Bartold "Sulton Boyazid II (1481-1512) davrida Turkiyaga birinchi bo'lib o'zbek millatiga mansub usta Bobo Nakkash rassomlik san'atini olib kirdi" [8.B.52.] deb ta'kidlaydi.

Taxmin qilish mumkinki, biz bu yerda XV asrning ikkinchi yarmi-XVI asr boshlarida Hirotning boshqa ko'zga ko'ringan ustalari qatorida e'tirof etilgan musavvir Bobo hoji haqida ketmoqda [9.B.673.]. Nashr etilgan risoladagi Usta Boboning o'zidan buni aniqlash uchun bir asos bor, ya'ni ikkinchisi Markaziy Osiyolik usta bo'lganligi aniq. Biroq, bu gipotezaning to'g'riligini tasdiqlash juda qiyin.

Nizomda qayd etilgan ustalar ustida olib borilgan tadqiqotlar Usta Shamsiddin nomini ham ochib berdi. Bu usta XIV asrning ikkinchi yarmida Sulton Uvays (1356-1374)da ishlagan. U Firdavsiyning Xoja Amir Ali tomonidan qayta yozilgan "Shohnoma"sining rasmlari va qo'lyozmalarini ijro etgan [10.B.184.]. Bu yerda identifikatsiya qilish imkoniyatlari ancha katta, garchi ular hali ham uning aniqligiga mutlaq ishonchni bermasa ham. Ushbu ro'yxatdagi qolgan nomlar birinchi marta ma'lum bo'lgani aniq. Har holda, biz ularni boshqa joydan topa olmadik. Biz quyida qo'limizda mavjud risola matnini to'liq keltirishga harakat qildik.

Rassomlik Risolasi

Mehribon va rahmli Alloh nomi bilan!

Olamlarning Parvardigori Allohga hamdlar va mo'minlarga salomlar bo'lsin. Uning payg'ambari Muhammadga, ahliga va barcha sahobalariga hamd va salomlar bo'lsin. Imom Ja'far Sodiq munosib yo'lboshchi aytadilar: (Agar so'ralsa,) Odam alayhissalomdan to Allohning payg'ambari (Muhammad alayhissalom) davrlarigacha qancha usta rassom bo'lgan, bir ming to'qqiz yuz ellikta usta bo'lgan, deb javob bering. Ammo ulardan (faqat o'n ikkitasi) ajoyib usta edi. Birinchisi ikki nur sohibi Hazrati Usmon, ikkinchisi Hazrati Ali (Allohning tanlagani), uchinchisi Usta Abdulvohid, to'rtinchisi Usta Abd al-Karim, beshinchisi Usta Bobo, oltinchisi Usta Nizomiddin, yettinchisi Usta Ubayd Buxoriy, sakkizinchisi Abduljalil Toshkandiy, to'qqizinchisi Jaloliddin Andijoniy, o'ninchisi Usta Muhammad Balxiy, o'n birinchisi Usta Shamsiddin Koshg'ariy, o'n ikkinchisi Umar Bag'dodiy. Yuqorida zikr etilgan (ustoz)larning hammasi kamolotga erishdilar. Kim (rassomlik kimdan)dan deb so'rasa, shunday javob bering: Allohning shogirdi Muhammad sallallohu alayhi va sallam. Chunki Madina masjidining qurilishi chog'ida Alloh taolo Jabroil alayhissalomga Muhammad alayhissalomga tushib, Madina masjidini bezashni (u zotga amr) yetkazishni buyurdi. Jabroil hazratlari o'ttiz ikkita bo'yoq olib Muhammadga uzatdilar va naqqoshlik san'atini o'rgatdilar. Tanlangan (Allohning) Muhammad sallallohu alayhi va sallam Hazrati Usmonga, shuningdek, Hazrati Aliga rasm chizishni o'rgatgan, so'ngra Madina masjidini bezatgan. Kim rasm chizish buyurilganmi, vojibmi, halolmi, tavsiyami, deb so'rasa, Alloh taolo buyurganidan keyin (Jabroil) deb javob bering, u buyurildi. Jabroil alayhissalom (Muhammadga) o'rgatgandan keyin farz bo'ldi. Rasululloh sollallohu alayhi

vasallam (bezaklarni) yasaganlaridan keyin qonuniy bo'ldi; (Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan keyin) Hazrati Usmon va Hazrati Aliga saboq berdilar.

Agar kimdir bu ranglar qayerdan kelib chiqqanligini va qanchaligini so'rasa, (ular paydo bo'lgan) olam Yaratganning irodasi bilan va ularning soni o'ttiz ikkitadir, deb javob bering. Kimdir san'atkor ustaxonasiga kirayotganda nima deyishi kerak, deb so'rasa, "Uch marta "Fotiha" va uch marta "Ixlos" surasini o'qishi kerak", deb javob bering.

Agar kimdir ishga o'tirganda usta nima deyishi kerak, deb so'rasa, javob bering: "Allohgga va Payg'ambarga uch marta hamd aytsin".

Agar kimdir bo'yoqlarni eritayotganda nima deyishni so'rasa, "Robbim, bizga rahmat va baraka eshiklarini oching!" Agar kimdir cho'tka tayyorlayotganda nima deyishni so'rasa, javob bering: "(Alloh nomi bilan) va Uning ulug'vorligi uchun". Agar rassom qog'ozga cho'tkasi bilan tegsa, nima deyish kerak, deb so'rasa, u: "Mehribon va rahmli Alloh nomi bilan!" Agar kimdir rasm chizayotganda nima deyish kerakligini so'rasa, shunday javob bering: "Alloh buyukdir, Alloh buyukdir, Allohdan o'zga iloh yo'q va Alloh buyukdir, Alloh ulug'dir va Allohga hamdlar bo'lsin!" Agar san'atkor qancha vazifani bajarishi kerakligini so'rasa, javob bering: "Yetti farz: birinchisi tahorat, ikkinchisi ziyofat va ustozlarning (o'tmishdagi) ruhini ulug'lash; uchinchisi, birgalikda duo o'qish; to'rtinchisi - samimiy bo'lmoq; beshinchisi-halol bo'lmoq (o'z ishida); oltinchisi, (din tomonidan) halol qilingan narsalarni haromlardan himoya qilish; yettinchisi, hayoga rioya qilishdir. Kim shariatning to'rt piridan (nomlarini) so'rasa, birinchisi (o'sha) Hazrati Odam alayhissalom Alloh taoloning tanlagan zoti, ikkinchisi-Allohning payg'ambari Nuh, uchinchisi-Allohning do'sti Ibrohim, to'rtinchisi-Hazrati Muhammad alayhissalom (Allohning tanlagani)ga Allohning salomlari va salomlari bo'lsin, deb javob bering! Kim tariqatning to'rt piridan (nomlarini) so'rasa, birinchisi solih hazrati Abu Bakr, ikkinchisi Hazrati Umar, uchinchisi Hazrati Usmon, to'rtinchisi Hazrati Ali, rahmatullohi alayh, deb javob bering. Haqiqatning to'rt piridan (nomlarini) so'rasa, birinchisi (hazrati Jabroil, ikkinchisi Hazrati Mikoil, uchinchisi Hazrati Isrofil, to'rtinchisi Hazrati Azroil, deb javob bering. Agar biror kishi mazhabning to'rt piridan (ismlarini) so'rasa, javob bering: birinchi (bo'lgan) Hazrati Imomi A'zam (Abu Hanifa), ikkinchisi Hazrati Imom Shofiy, uchinchisi Imom Molik hazratlari, to'rtinchisi Hazrati Imom Hanbal, Allohning rahmati ularga bo'lsin! Agar har bir usta rassom ushbu tamoyillarni bilsa va bu yozma risolani o'qisa, (va) uni o'qiy olmasa, (hech bo'lmaganda) o'qilayotganini eshitsa (va) eshitmasa, (keyin) o'zi (qo'lida) ushlab tursa, u butun hayoti davomida hech qanday ehtiyoj sezmaydi. Alloh taolo bu muqaddas risolani (ilmini) oxirat saodati bilan mukofotlaydi. Ammo bu qoidalaridan bexabar bo'lgan har qanday usta harom bo'ladi. Kim (bu risolaning haqiqatida) shubhaga yo'l qo'ysa, kofir bo'ladi! Bundan Allohdan panoh tilaymiz, Alloh bilguvchidir".

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины. СПб., 1882.
- 2.Гаврилов М. Рисаля сартовских ремесленников. Исследование преданий мусульманских цехов. Ташкент, 1912.
- 3.Лыкошин Н. Оригинальное наставление к стрельбе. // Туркестанские ведомости, 1901, №38.
- 4.Шишов А. Сарты. Этнографическое и антропологическое исследование. Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области, т.ХI. Ташкент, 1904.
- 5.Rajab Qilichev. Hunarmandlar risolasi.-Buxoro.: "Buxoro" nashriyoti, 2007.
- 6.Кази Ахмед.Трактат о каллиграфиях и художников. Коментированный перевод сочинания Б.Н.Заходер. -Moskva-Leningrad.: 1947.
- 7.А.А.Семёнов. Описание персидских, арабских и турецких рукописей в Фундаментальной библиотеке Среднеазиатского государственного университета.-Т.: 1935.
- 8.В.В.Бартольд. История культурной жизни Туркестана.-Л.: 1927.
- 9.T. W. Arnold. Mirza Muhammad Haydar Dughlat on the Harat school of painters. "Bulletin of the School of Oriental Studies", 1930, vol. V, part IV.
- 10.L. Binyon., J. Wilkinson, B. Gray. Persian miniature painting. London, 1933.